

Literarna zgodovina in koncept literarnega polja

DejanKos

Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko, Koroška 160, SI-2000 Maribor
dejan.kos@uni-mb.si

Družbene in kulturne spremembe na prelomu tisočletja postavljajo literarno zgodovino pisje pred značilne dileme diferenciranega in globaliziranega sveta. Razpad nekaterih starejših tradicij in dinamičnost novih okolij privedeta do razmaha kreativnih pristopov. Med obetavnimi koncepti sta tudi iz sociologije prevzeta pojma literarni sistem in literarno polje. Razprava ju skuša sistematično približati še kulturološkim, medijskim in hermenevtičnim študijam, uporabnost preoblikovanega modela pa ponazoriti s kratkim opisom literarnozgodovinskih procesov v evropskem kulturnem prostoru od srednjega veka do danes.

Ključne besede: sociologija literature / literarna zgodovina / literarni sistem / literarno polje / literatura in mediji / literarne konvencije

Literarna polja in literarni sistemi

Literarna veda je od začetka 20. stoletja v fazi nenehnega preizpraševanja izhodišč in utemeljenosti lastnega početja. To težnjo, ki izvira iz samorefleksivne narave discipline, pogosto okrepijo še zunanji dejavniki. V drugi polovici stoletja so to politične spremembe poznih šestdesetih let (kritika konzervativizma), protest proti kulturnemu elitizmu, razvoj avdio-vizualnih medijev in prestrukturiranje znanstvenih paradigem.

Na izoblikovanje konceptov literarnega polja in literarnega sistema, ki ju lahko brez večjih zadržkov obravnavamo kot sinonima, vplivajo zlasti spremenjena razmerja med znanstvenimi paradigami v osemdesetih letih. Z vzponom družboslovja in naravoslovja prevlada enostranski pogled na pojem znanstvenosti: intersubjektivna preverljivost rezultatov, ponovljivost eksperimentov in uporaba empiričnih metod so le nekateri od kriterijev, ki jih tedanja »hermenevtična humanistična literarna veda« (Hladnik, *Količinske* 329) le stežka izpolni. S svojo pretežno intuitivno, individualizirano, elitistično in samorefleksivno razlagalno prakso se zato pogosto znajde na vrednostnem, institucionalnem in ekonomskem obrobju družbenega sistema znanosti. Prevzemanje socioloških pojmov *polje* in *sistem* lahko v tej zvezi razumemo kot odziv literarne vede na krizo univerzalnofilozofske in

literarnoznanstvene hermenevtike in kot eno od očitnih znamenj njene (pogosto pretirane) preusmeritve k družboslovju. Najopaznejša značilnost tega premika je sprememba predmetnega področja: namesto literarnih besedil so zdaj v ospredju konteksti in mehanizmi literarne komunikacije. V nasprotju s tovrstno polarizacijo družboslovja in humanistike v osemdesetih letih, se zadnji dve desetletji krepí spoznanje o nujnosti povezovanja empirične in hermenevtične paradigme. Zagovorniki prve priznavajo, da tudi vrednotenje s sociološkimi metodami pridobljenih podatkov ni neodvisno od hermenevtičnih postopkov, teoretiki druge pa se obračajo od univerzalnofilozofske k znanstvenometodološki smeri in tehtajo vlogo empiričnih postopkov v hermenevtični literarni vedi (Dolinar, *Hermenevtika* 129).

Koncepta *literarni sistem* in *literarno polje* razvijajo predvsem literarnovedne tradicije sociološke provenience.¹ Čeprav izhajajo iz nekaterih skupnih izhodišč, je literarnosociološki diskurz vse prej kot homogen. Posamezni modeli se razlikujejo zlasti glede domnev o stopnji literarne avtonomije (od heteronomnih diskurzov do samoreferencialnih sistemov) in glede na tip kontekstualizacije (od popolnega zavračanja tekstne hermenevtike do poskusov njene integracije). V literarnem zgodovinopisju je spričo nezmožnosti neposrednega proučevanja komunikacijskih dejanj nabor socioloških metod seveda neprimerno ožji kot v sinhronih modelih. Nekatere temeljne značilnosti pa kajpada ostajajo: osredotočenost na literarnozgodovinska »dejstva«,² sistematizacija literarnozgodovinskega védenja in teoretična utemeljitev raziskovalnih postopkov. V grobih obrisih lahko značilnosti najbolj razširjenih sistemskih in njim sorodnih pristopov opišemo takole:

– *teorijo literarnega polja* od srede šestdesetih let razvija P. Bourdieu, najobsežneje v delu *Zakoni umetnosti* (1992). Odlikujeta ga relacijsko mišljenje in historizem, ki presegata kavzalno logiko mehanicistične determiniranosti. Organizacijo literarnega polja proučuje francoski sociolog v njeni povezanosti s simbolnimi sistemi različnih (predvsem ekonomskih) družbenih pozicij. Osrednji teoretični pojem opredeli kot splet dveh sistemov – družbenih položajev in simbolnih vrednosti. V tem kontekstu razvije koncepte habitusa (vzorec družbenega ravnanja, ki strukturira življenjski slog posameznikov in družbenih skupin), kulturnega kapitala (družinsko ozadje, izobrazba, znanje, kulturni produkti v zasebni lasti, akademski nazivi) in družbenega kapitala (družbene mreže, medsebojno poznavanje in priznavanje). Izhaja iz premise o avtonomiji (modernega) literarnega polja, ki jo razume kot strukturno in funkcijsko sorodnost komercialnih in nekomercialnih dejavnikov.

– Začetki *sistemske teorije* segajo v prvo polovico 20. stoletja, ko kibernatika in sorodne discipline razvijajo pojme metodičnega holizma, samonanašanja, povratne zveze, krožnosti, samoregulacije, ravnovesja ipd. Pojem

sistema v kratkem času v svoj terminološki repertoar sprejmejo domala vse znanstvene discipline. V družboslovje prodre teorija s T. Parsonsovim strukturnim funkcionalizmom in N. Luhmannovim konceptom komunikacijskih sistemov. Luhmannov model, ki med drugim postane izhodišče novega tipa literarnega zgodovinopisja, temelji na domnevi o avtopoetičnosti komunikacijskih dejanj, zaznamujejo pa ga še spoznavnoteoretične predpostavke o konstrukcijski naravi resničnosti, pojmi samoorganizacije in samoregulacije in teze o ločenosti kognicije in komunikacije, binarnem kodiranju in različnih ravneh systemske kompleksnosti. V literarni vedi te premise v večji ali manjši meri prevzemajo in nadgrajujejo N. Werber (*Literatura kot sistem*, 1992; *Geopolitika književnosti*, 2007), G. Plumpe (*Obdobja moderne književnosti*, 1995) in D. Schwanitz (*Sistemska teorija in književnost*, 1990).

– *Empirično literarno znanost* od poznih sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, kamor segajo njeni začetki na univerzah v Bielefeldu in Siegnu, zaznamujejo domišljena spoznavno- in znanstvenoteoretična refleksija, utemeljitev raziskovalnega dela v sistemskih konceptih, uporaba sociološke metodologije in zahteva po upoštevanju kriterijev preverljivosti in uporabnosti. Za zgodnjo fazo je razen tega značilna še ostra razmejitev med udeležbo v literarni komunikaciji in njeno empirično analizo, vendar to deklarativno protihermenavtično držo postopno nadomeščajo težnje po povezovanju socioloških postopkov s kulturološkimi, komunikološkimi in interpretativnimi praksami. Konceptualizacije raziskovalnega področja so seveda raznovrstne – segajo od samoorganizacijskih literarnih sistemov do modelov večdimenzionalnih in odprtih omrežij literarnih pojavov. Čeprav prevladujejo študije na sinhroni ravni, sta pogosti tudi literarnozgodovinska refleksija in aplikacija, kjer sta od temeljnih premis ohranjeni predvsem eksplicitnost teoretične strukture in sistemski pristop. Reprezentativne razprave nastanejo v osemdesetih letih: S. J. Schmidtovi *O pisanju literarnih zgodovin* (1985) in *Samoorganizacija literature kot družbenega sistema v 18. stoletju* (1989) ter G. Ruscheva *Spoznanje, znanost, zgodovina* (1987).

– *Strukturno-funkcijska teorija* književnosti izhaja – podobno kot teorija literarnih sistemov – iz socioloških konceptov T. Parsonsa. Od začetka osemdesetih let jo razvija Münchenska raziskovalna skupina »Socialna zgodovina nemške književnosti 1770 – 1900« (R. Heydebrand, G. Jäger, J. Schönert, C.-M. Ort idr.). Podlaga modelu je Parsonsova shema funkcij družbenega sistema (adaptacija, doseganje ciljev, integracija in latentno vzdrževanje vzorcev), kjer vsaka funkcija vzpostavlja značilne podsisteme (npr. gospodarstvo, politika, družbene skupnosti, pravo) z ustreznimi semantičnimi polji in generaliziranimi mediji (npr. denar, moč, pripadnost, argument). Strukturno-funkcijska zgodovina književnosti skuša omrežja literarnih pojavov umestiti v tovrsten splet sistemov in podsistemov, pri

tem pa izhaja iz razlikovanja med tremi ravnmi kompleksnosti (individualne interakcije, institucionalni oz. konvencijski okvirji, makrostrukture) in tremi interpretativnimi osmi: semiotičnimi referencami (semantične značilnosti, besedila, diskurzi), sociološkimi referencami (vrednostni in normativni sistemi) in strukturami védenja (od afektov do znanosti). Koncept ponuja razčlenjen terminološki aparat, ki je primeren predvsem za sistematično klasifikacijo obravnavanih pojavov, manj pa se posveča mehanizmom in zakonitostim organizacije literarnih sistemov.

– *Polisistemska teorija* utemelji v sedemdesetih letih I. Even-Zohar s skupino znanstvenikov na univerzi v Tel Avivu. Na podlagi ruskega formalizma in semiotike nastane funkcionalen in pragmatičen koncept povezanih sistemov, ki v ospredje postavlja omrežja odnosov med družbenimi in kulturnimi dejavniki in zakonitosti njihovega delovanja na sinhroni, predvsem pa tudi na diahroni ravni. Odprtost in povezanost polisistemov omogočata obravnavo širokega spektra dejavnikov (proizvajalci, besedila, sprejemniki, institucije, trg, kolektivno védenje), predvsem z vidika razlikovanj med kanoniziranimi in nekanoniziranimi, osrednjimi in obrobni, inovativnimi in konzervativnimi ter izvornimi in prevedenimi plastmi sistemov. Even-Zohar se na literarnozgodovinski ravni posveča predvsem rusko-hebrejskim odnosom od leta 1820, temeljne razprave pa je objavil v zbornikih *Spisi o historični poetiki* (1978), *Polisistemske študije* (1990) in *Kulturološki spisi* (2005).

Kot je deloma razvidno iz zgornjih opisov, prinaša sistematična kontekstualizacija literarnega zgodovinopisja ob prednostih tudi precej težav. Rešiti mora predvsem problem integracije različnih sistemskih ravni in odgovoriti na vprašanje o njihovi (ne)povezanosti z tradicionalnimi literarnozgodovinskimi področji. Nabor relevantnih dejavnikov obsega denimo biografije literarnih producentov, mehanizme literarne socializacije, pričakovanja bralcev, delovanje literarnih institucij in literarnega trga, razvoj medijskih tehnologij, vlogo družbenih elit, normativne in vrednostne sisteme, značilnosti kulturnih in osebnih identitet itd. Heterogenost obravnavanih pojavov privede med drugim do konceptualne, metodološke in funkcijske raznovrstnosti literarnozgodovinskih pristopov, ki jih je večinoma le s težavo mogoče povezati v skladno celoto. Odprta ostajajo predvsem vprašanja o možnostih koherentnega in procesnega modeliranja kognitivnih, komunikacijskih, strukturnih in kulturnih razsežnosti literarnega zgodovinopisja. Problem se najbolj zaostri ob dilemah v zvezi z integracijo semiotičnih oz. hermenevtičnih dejavnikov v sistemske koncepte.³ Sporna postane celo identiteta discipline: vprašanje je, ali gre v primeru kontekstualizacije sploh še za zgodovine *književnosti* ali pa morda bolj za socialne zgodovine, zgodovine tiska, kulturne zgodovine, zgodovine mentalitet itd.

Težišča literarnozgodovinskih razprav na Slovenskem

Razprave slovenskih literarnih zgodovinarjev se od začetka devetdesetih let ukvarjajo z vsestransko refleksijo o izhodiščih in perspektivah discipline. V nadaljevanju bodo obravnavani prispevki, ki se dotikajo tukaj obravnavanih problemov.⁴ Njihova prevladujoča značilnost je težnja po povezovanju novih trendov s tradicionalnimi, kar je znamenje visoke stopnje razvitosti literarnozgodovinskega diskurza.

Sredi devetdesetih let M. Hladnik s tremi študijami (»Evropa in Amerika pa slovenska literarna veda«, »Količinske in empirične raziskave literature«, »Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje«) vpelje diskurz empirične literarne znanosti v slovenski prostor in v nadaljevanju s številnimi primeri ponazori njegovo uporabnost. Kljub naklonjenosti novim metodam in tehnologijam ter kritiki tradicionalnih pristopov poudarja tudi omejitve prvih in prednosti drugih. Pri tem ugotavlja, da se literarna veda socialnim znanostim sicer lahko približa, ne more pa se z njimi poistovetiti – v nasprotju z iskanjem enoznačnih odgovorov jo namreč zaznamuje težnja po postavljanju vedno novih vprašanj oziroma evidentiranju alternativnih odgovorov nanja. Razlika je spričo kompleksnosti in nemerljivosti literarnih sistemov očitna zlasti na diahroni ravni. Razvidno postane, da literarni vedi (še zlasti pa literarni zgodovini) »ne daje statusa znanstvenosti eksperiment, ampak uporaba kvantitativnih metod in tehnologije ter sistematizacija literarnega znanja.« (»Količinske« 320) Bistvo Hladnikovega pogleda je v daljnosežni ugotovitvi, da so rezultati uporabe kvantitativnih metod »le zanesljiva osnova za provokativno, špekulativno, skratka ponovno humanistično interpretacijo.« (»Evropa« 120)

Zahteva po prepletenosti tradicionalnih in novih pristopov je tudi temeljna poteza T. Virkovega razumevanja literarne zgodovine. Virk (npr. v študijah *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja*, »Aporije literarne zgodovine danes«, »Comparative literature versus comparative cultural studies«) ne izhaja le iz spoznanja o preseženosti t. i. modernih, nacional(istič)nih modelov literarne zgodovine, temveč tudi iz kritike radikalnih prenov discipline. Natančno branje namreč razkrije, da so nekatere literarne zgodovine pod vplivom kulturnih študij, poststrukturalizma in dekonstrukcije problematične v več pogledih: a) z nasprotovanjem tradicionalnim načelom literarnega zgodovinarstva (kontinuiteta, linearnost, teleološkost, narativnost⁵) prenovitelji po eni strani pogosto polemizirajo s tezami, ki jih nihče več ne zagovarja, po drugi pa njihova radikalnost privede do konceptualnih protislovij (na diskontinuitete »je mogoče opozarjati le na podlagi poprejšnjega kontinuitetnega modela« (*Aporije* 819), b) načelom, ki jih na teoretični ravni zavračajo, se prenovljeni modeli v praksi ne

morejo izogniti in c) novi pristopi so nekonsistentni tudi v svoji »teoretski konici«, saj denimo niso zmožni relativizirati lastnega relativizma. Virk zato zavest o prenovi literarne zgodovine dosledno razume kot »zavest o pluralizmu perspektiv« (829), kjer je cilj »osvetlitev vsakokratnega izbranega predmeta literarne zgodovine s čim več metodami in iz čim več zornih kotov« (*Primerjalna* 172) in kjer se kontinuitetni in diskontinuitetni pristopi dopolnjujejo. Literarna zgodovina se lahko po njegovem mnenju s svojo pluralistično držo učinkovito odzove na izzive multikulturnega in globaliziranega okolja, h katerim sodi tudi koncipiranje svetovne književnosti.

Z nekoliko večjo naklonjenostjo, seveda pa ne brez kritične distance, obravnava nove razvojne trende v literarnem zgodovinopisju M. Juvan (med drugim v študijah »O usodi 'velikega' žanra«, *Literarna veda v rekonstrukciji*, »Towards a history of intertextuality in literary and culture studies«). Diagnoza aktualnega stanja (kritična samorefleksija discipline, nadomestitev velike zgodbe z večperspektivnostjo in kolažiranjem, redefiniranje razmerja literarnega teksta z neliterarnim kontekstom, problem ohranitve žanrske identitete) ga privede do predloga terapije, ki je hkrati prototip postmodernih možnosti integracije: hipertekstnega literarnozgodovinskega arhiva. Ta ne zmore le povezati obeh velikih oblik, »ki sta prevladovali v zgodovini žanra literarne zgodovine – pripoved in enciklopedijo« (»O usodi« 43), temveč ustreza tudi intertekstualnosti, palimpsestnosti, nelinearnosti, intersubjektivnosti, historičnosti in kontekstualnosti literarnozgodovinske naracije ter ireduktibilni kompleksnosti zgodovinskih epizod. Juvan torej sintezo tradicionalnega in postmodernega vgradi v konceptualne temelje žanrske prenovne literarne zgodovine.

Neizključujoča drža je slednjič značilna tudi za literarnozgodovinske prispevke, ki izhajajo iz sistemsko-socioloških tradicij. Tako denimo M. Dovič te pogosto protihermenetično naravnane usmeritve sicer sprejema kot učinkovit model reševanja literarnozgodovinskih problemov, vendar se hkrati zavzema tudi za odprtost do drugih raziskovalnih tradicij. V več razpravah, zlasti pa v izčrpnih študiji *Sistemske in empirične obravnave literature* pokaže, da je razdalja med sociološko in hermenevitično paradigmo celo pri največjih nasprotnikih interpretacije bistveno manjša, kot bi bilo mogoče sklepati na podlagi njihovih deklarativnih stališč. Bližina obeh paradigem zaznamuje tudi Dovičeve aplikativne raziskave (npr. *Slovenski pisatelji: razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*; »Zgodnje literarne reprezentacije nacionalne zgodovine in 'slovenski kulturni sindrom'«), kjer obravnavo literarnih vlog in institucij, knjižnega trga, medijev in ostalih elementov literarnega sistema spremlja proučevanje literarnih besedil in zavze-manje za kombinacijo empiričnih metod z ostalimi raziskovalnimi pristopi.

Kompleksen model literarnega sistema, ki ga razvija U. Perenič (*Konstrukcija nacionalnega literarnega sistema z vidika empirične sistemske teorije*, »Perspektive empirične sistemske teorije z vidika mlajše generacije«) nekoliko izraziteje prenaša težišče literarne zgodovine na proučevanje socio-kulturnih razsežnosti (družbene vloge, institucije, mediji, vpliv neliterarnih okolij), vendar besedilnih vidikov ne odriva povsem na obrobje: t. i. komunikatne baze so postavljene v središče sistema, nalogo literarnega zgodovinopisja pa avtorica vidi v proučevanju sistemskih dejavnosti in zunajliterarnih dejavnikov, ki te baze osmišljajo. Odprtost modela se kaže tudi v hermenevtičnem uvidu v relativnost sleherne »sistemske produkcije smisla.« (*Perspektive* 129)

Nov prispevek h konceptu literarnega polja

Pričujoča razprava je odziv na aktualno diskusijo o možnostih oblikovanja literarnozgodovinskih sintez na način, ki bi bil v spremenjenih družbenih okoliščinah sprejemljiv v konceptualnem in funkcionalnem pogledu. Podobno kot zgornje študije se zavzema za teoretično utemeljeno kontekstualizacijo discipline, pri tem pa teoretične modele razume tudi kot okvir za opise funkcij in pomenov literarnih besedil. Prav kakor obravnavani prispevki išče tudi ustrezno razmerje med potrebo po vzpostavljanju koherence na eni strani in odprtostjo oz. ireduktibilno kompleksnostjo raziskovalnega področja na drugi. Oblikuje pa svoj predlog v zvezi z integracijskimi potenciali, ki bi lahko v okviru diferenciranega, koherentnega in procesnega modela okrepili sinergijo med najznačilnejšimi konteksti literarne zgodovine. V ospredje postavlja naslednje vidike: a) tipologizacijo literarnozgodovinskih tradicij glede na fokuse njihovih obravnav, b) razlikovanje med ključnimi področji literarnega zgodovinopisja glede na omenjene tipe literarnozgodovinskega diskurza in c) teoretično refleksijo in uporabo tako pridobljenih pojmov z vidika njihove soodnosnosti.

V nadaljevanju razlikujemo med štirimi tipi literarnozgodovinskih tradicij s paradigmatičnim statusom. Temeljno značilnost prve paradigme je mogoče prepoznati v problematiki (de)konstrukcije osebnih in kolektivnih identitet. Začenja se z duhovno zgodovino, nadaljuje pa s produkcijskimi in recepcijskimi estetikami, zgodovino mentalitet, študijami spolov, novim historizmom, dekonstrukcijo, poststrukturalizmom, literarno antropologijo in kulturološkimi študijami. Drugo podvrst literarnega zgodovinopisja zaznamuje težnja po »objektivizaciji« pogleda na literarne pojave. Izhaja iz pozitivizma, nato pa preko materialističnih, psihologističnih in strukturno-funkcijskih konceptov preide k sociološkim in empiričnim obravnavam

književnosti. Tretja paradigma obsega razprave o tehnoloških vidikih literarnega sporazumevanja. Njena osnova so komunikacijske teorije, ki v zadnjem času pridobivajo težo v okviru medijskih študij oziroma zgodovine medijev. Slednjič je tu še tip literarnozgodovinskega diskurza, ki ga širša, pa tudi velik del strokovne javnosti dojema kot primarnega: gre za povezavo literarne vede s tekstno hermenevtiko. Meje med posameznimi paradigmi so seveda vse prej kot ostre, saj so v literarnozgodovinskih konceptih praviloma prepletene v različnih konstelacijah. Kljub temu pa je mogoče fokus njihovega zanimanja v večini primerov precej določno pripisati kateremu od predlaganih tipov.

Prispevek povezuje zgornje diskurze tako, da – izhajajoč iz domneve o njihovem paradigmatičnem statusu – razlikuje tudi med štirimi temeljnimi razsežnostmi literarnega polja, ki jih te literarnozgodovinske tradicije konstituirajo: prva obsega pojave na ravneh kolektivnih in individualnih identitet, druga družbene strukture, ki iz teh pojavov izhajajo in jih hkrati pogojujejo, tretja medijske tehnologije, ki vplivajo tako na konstrukcije identitete, kot tudi na strukture družbenega prostora in četrta družbene konvencije, ki literarne pojave na prej omenjenih ravneh razločujejo od neliterarnih.⁶ Avtonomija literarnega polja je potemtakem odvisna od prepleta dejavnikov na vsaki od obravnavanih ravni: stopnje individualizacije, izoblikovanosti literarnih vlog in institucij, položaja pisne kulture in specifičnosti literarnih konvencij. Nekoliko podrobneje lahko te pojme opišemo takole:

– *koncepti identitete* se nanašajo na stopnjo avtonomije posameznikov v razmerju do vsakokratnih družbeno sprejetih vzorcev kolektivne zavesti. Za razumevanje procesov v literarnem polju so ključnega pomena, vsaj če sprejmemo predpostavko, da literarne diskurze zaznamuje visoka stopnja individualizacije in samorefleksije. Izoblikovanost osebnih identitet se s tega vidika kaže kot pogoj literarne avtonomije. V nadaljevanju bomo izhajali iz domneve, da je stopnja individualizacije neposredno odvisna od kompleksnosti družbenega okolja: kolikor večja je diferenciranost in dinamičnost družbeno sprejetih verzij resničnosti, toliko izrazitejša je potreba posameznika, da se zapletenemu družbenemu okolju prilagodi z dinamično konstrukcijo samorefleksivne identitete. Šele z možnostjo ali celo nujnostjo izbire se posamezniku zastavljajo vprašanja o ustroju lastnih (tudi literarnih) motivacij, pričakovanj, zmožnosti, potreb in preferenc.

– Pojem *družbenih struktur* označuje bolj ali manj stabilne interakcijske vzorce v literarnih poljih. Njihov profil je odvisen od izoblikovanosti značilnih družbenih vlog (avtorji, bralci, kritiki, založniki itd.) in institucij (založbe, knjižnice, knjigarne, društva, šole, univerze itd.).⁷ Gre za pretežno sociološko obravnavo književnosti, ki se v povezavi z zgornjimi pojmi

ukvarja še z vprašanji družbene diferenciacije, literarne socializacije, kulturnega kapitala in literarnega trga. V ospredju so torej mehanizmi literarne komunikacije, kakor se kažejo iz zornega kota metodoloških pristopov družboslovnih znanosti. Organizacija in avtonomija literarnega polja sta na tej ravni neposredno povezani s procesi diferenciacije, profesionalizacije in institucionalizacije družbenih vlog.

– Pojem *medijev* stopa v zadnjem desetletju v ospredje večine humanističnih in družboslovnih znanosti, med njimi tudi literarne vede.⁸ Razloge za to gre najbrž iskati v širjenju novih komunikacijskih tehnologij, ki so izostrile zavest o družbenih učinkih medijev v vseh (literarno)zgodovinskih obdobjih. Tehnološki vidiki sporazumevanja (od pisave do medmrežja) imajo neposreden vpliv na delovanje kognitivnih mehanizmov in na spremembe družbenih struktur, s tem pa tudi na organizacijo literarnega polja. V tej zvezi so najpogosteje uporabljeni pojmi: dekontekstualizacija, individualizacija, linearnost, racionalizacija, kanonizacija, fikcionalnost, ekonomizacija, diferenciacija, množičnost, demokratizacija, fragmentarnost, dinamizacija, komercializacija, sinhronost, decentralizacija, digitalizacija in virtualnost. Zgodovina književnosti je seveda tesno povezana predvsem z medijem pisave. Literarni diskurz se z njim pravzaprav šele vzpostavi – najprej v najsplošnejšem pomenu pisne kulture, nato pa z izoblikovanjem specifičnih značilnosti, ki jih v veliki meri lahko opišemo prav kot stopnjevanje potencialov, imanentnih pisni komunikaciji (npr. v primerih racionalizacije, individualizacije in dekontekstualizacije). Vsaj od pojava avdiovizualnih tehnologij pa so za delovanje literarnega polja pomembna tudi vprašanja o interakciji med pisnimi tradicijami (t. i. »Gutenbergovo galaksijo«) in drugimi mediji.

– Pojem *literarnih konvencij* se nanaša na skupek norm in pravil, ki so v vsakokratnem družbenem okolju podlaga za izoblikovanje pojma literarnosti. Konvencij tukaj ne razumemo kot »zunanjega« pojava v razmerju do besedil, temveč kot tip komunikacijskih strategij, ki se izoblikuje (tudi) v odvisnosti od tipa besedil.⁹ Nabor besedilnih značilnosti, ki v odvisnosti od značilnih konceptov identitete, družbenih struktur in medijskih tehnologij aktivirajo bolj ali manj specifične mehanizme literarne komunikacije, sega od pisanosti preko verzifikacijskih, retoričnih, stilističnih in pripovednih prvin do različnih oblik fikcionalnosti in večpomenskosti.

Kot je razvidno iz zgornjih opisov, predlog sistematizacije različnih tipov literarnozgodovinskih diskurzov in z njimi povezanih dimenzij literarnega polja ni edina značilnost skiciranega modela. Enako težo ima načelo soodnosnosti, v katerem vsaka od razsežnosti dobi svoj pomen in funkcionalni okvir izključno v odnosu do ostalih treh. Na ta način se skuša model izogniti konceptualnim skrajnostim: z vztrajanjem pri ireduktibilni heterogenosti obravnavanih pojavov se odmika od velikozgodbarske ideje

organske totalitete, s poudarjanjem kohezijskih potencialov zavrača radikalno odprtost poststrukturalističnih konceptov, s premiso o soodnosnosti paradigmatičnih razsežnosti literarnega polja pa se distancira od družbenozgodovinskih katalogizacij empiričnih podatkov.¹⁰

V nadaljevanju sledi kratka ponazoritev uporabnosti konceptualnih izhodišč. Predmet obravnave so literarna polja v evropskem prostoru od srednjega veka do danes. Okvir razprave dopušča le skico osnovnih potez literarnozgodovinskih procesov.

Koncept literarnega polja: uporabni vidiki

Srednji vek (450–1450)

Koncepti identitete so v srednjem veku zaznamovani s stanovsko hierarhijo na eni strani in naraščajočimi težnjami po družbeni mobilnosti na drugi. Plemiške in duhovniške elite si prizadevajo ohraniti na krščanski metafiziki utemeljen ideološki monopol, vendar jim to spričo naraščajoče dinamike družbenega prestrukturiranja le stežka uspeva. Kljub krepitvi totalitarnih mehanizmov vladanja je opazno širjenje nabora simbolnih redov: investiturni spor zaostri zavest o neenotnosti in nestabilnosti vladajočih ideologij, stiki z nekrščanskimi kulturami (arabsko, antično, judovsko) razkrajajo univerzalizem krščanske metafizike, naraščajoče število heretičnih gibanj krha avtoriteto cerkvenih dogem, razvoj dvorske in mestne kulture pa privede do izoblikovanja posvetnih in pragmatičnih vrednostnih orientacij. Dinamičnost srednjeveških družb se razen tega kaže še v naraščajoči horizontalni (romanja, križarski pohodi, beg s podeželja, trgovske poti) in vertikalni mobilnosti (nižje plemstvo oz. ministeriali). Tovrstna diferenciacija privede do krepitve samorefleksivne identitete, ki postane eno od osrednjih problemskih žarišč srednjeveških literarnih besedil. Kljub prevladujoči težnji po utrjevanju kolektivnih (zlasti stanovskih) identitet, narašča število literarnih zvrsti (dvorski roman, trubadurska lirika), ki ne širijo le stanovskih ideologij, temveč preskušajo tudi razpon komunikacijskih možnosti, izhajajočih iz obravnave kontrastnih razmerij med notranjim in zunanjim svetom. Šele na ta način se vzpostavijo pogoji, ki privedejo do izoblikovanja literarnega profila komunikacijskih procesov.

Strukture srednjeveških literarnih polj so dokaj neizrazite. Nekatere spremembe na področjih identitete, medijev (pisne kulture) in literarnih konvencij sicer izrišejo obrise literarnih vlog in institucij, vendar te ostajajo podrejene neliterarnim komunikacijskim mehanizmom: kolektivni identifikacijski vzorci so v nasprotju z idejo svobodne ustvarjalne volje, ome-

jen dostop do pisne kulture zavira procese dekontekstualizacije, neizrazite literarne konvencije pa so šibka podlaga konceptu avtorstva. Literarni producenti so praviloma v finančnem in ideološkem pogledu neposredno podrejeni (plemiškimi oz. duhovniškimi) elitam, ki ne odločajo le izбору tem, temveč pogosto tudi o načinu njihove obravnave. Vloga producentov je razen tega večkrat neločljivo povezana z vlogama posrednikov in interpretov: avtorji se neredko sklicujejo na vire in poudarjajo svoj pasivni položaj, morebitni kritični odzivi na druga literarna dela so vključeni v literarne diskurze.

Pojem *medijev* se v okviru srednjeveške literarne zgodovine nanaša na pomen rokopisne kulture v razmerju do ustnih tradicij. Ta pomen je od petega do petnajstega stoletja naraščal – pisna kultura se od zgodnjersrednjeveških samostanov razširi na visokosrednjeveške dvore in v mestno kulturo poznega srednjega veka – vendar dostop do pisnih virov in pismenost vseskozi ostajata zelo omejena. Razlogi za to so vsaj trije: a) izdelava rokopisov je zamudna in draga (do občutnejših pocenitev pride šele v 14. stoletju, ko papir nadomešča pergament), b) laične družbene skupine se pogosto ne identificirajo z izobraževalnim programom duhovščine (celo pripadniki visokega plemstva še v 13. stoletju literarno izobrazbo neredko pojmujejo kot življenjski slog, neskladen z njihovo častjo) in c) nekatere družbene elite pisno kulturo prepoznajo kot vir diferenciacije in s tem kot potencialno nevarnost za homogenost hierarhičnih struktur. Kognitivni in družbeni vidiki pisne komunikacije se tako v srednjem veku neposredno prepletajo z mehanizmi oralne kulture – tako na ravni produkcije, zlasti pa tudi na ravneh posredovanja in recepcije literarnih besedil. Značilni položaj pisne kulture ima daljnosežne posledice na vseh področjih literarnega polja, saj se prepletenost obeh tipov komunikacije odraža v stopnji izoblikovanosti literarnih vlog in institucij, stopnji individualizacije in stopnji elaboriranosti literarnega diskurza.

Literarne konvencije se izoblikujejo v neposredni soodvisnosti od ostalih razsežnosti literarnega polja. V srednjem veku imamo opravka s širokim naborom njihovih pojavnih oblik. Nekatere ključne elemente literarnosti srednjeveška književnost deloma podeduje še od starejših, izključno ustnih tradicij, vendar te zdaj nadgradi in jih umesti v nov funkcionalni okvir: verz, ritem, rima, paralelizmi in dramatičnost izgubijo mnemotehnično funkcijo, pridobivajo pa estetsko. Že v najzgodnejših obdobjih se izhodiščni kriterij literarnosti – pisnost – pojavlja v dokaj elaboriranih oblikah, zlasti v povezavi z recepcijo antičnih in krščanskih poetik, retorik in hermenevtik. Najizraziteje pa se literarnost srednjeveških besedil kaže tam, kjer so vsi doslej omenjeni potenciali izraženi hkrati in so povezane a) pisna kultura s svojimi »arhitektonskimi kompozicijami«, razbremenitvijo

spomina, dekontekstualizacijo in analitičnim tipom racionalnosti, b) antične teorije in krščanska hermenevtika s slogovno in retorično dorečenostjo izraza in c) posvetne kulture plemstva in meščanstva s spodbujanjem fikcionalnega in individualiziranega diskurza. Vendar je celo v takšnih primerih potrebno ugotoviti, da literatura ni osvobodena pragmatičnih interesov njenih nosilcev. Tudi najbolj individualizirana fikcija (npr. tista v dvorskih romanih) je torej v srednjem veku ideološka nosilka vrednostih orientacij družbenega stanu, iz katerega izhaja.

Zgodnji novi vek (1450–1750)

Koncepti identitete so v zgodnjem novem veku zaznamovani z zaostritvijo napetosti med težnjami po centraliziranem družbenem nadzoru in ohranjanju monopoliziranih modelov resničnosti na eni strani in procesi družbene diferenciacije oz. pluralizacije simbolnih redov na drugi. Nosilci teženj po homogenizaciji so predvsem tradicionalni centri moči (plemstvo in duhovščina), sčasoma pa – zlasti od 16. stoletja – tudi predstavniki nastajajočih državnih institucij. Mehanizmi družbenega nadzora se krepijo sorazmerno z zahtevami političnih javnosti po preseganju stanovske hierarhije, ta proces pa doseže vrhunec v absolutističnih načelih vladanja na prehodu od predmoderne k moderni družbi. Težnje po diferenciaciji in pluralizaciji imajo več žarišč. Odločilen je nedvomno vzpon urbane mentalitete, okrepljene z razvojem zgodnjega kapitalizma (ki že po svoji notranji, pragmatični logiki stremi k povečevanju družbene mobilnosti in fleksibilnosti) in nadgrajene s kritično držo humanistično-renesančnih tradicij. Humanistično izobraženstvo postavi »znanstveno« utemeljen dvom v cerkveno avtoriteto v središče javnih razprav. S tem ne pripravi le podlage za razvoj predmodernih znanosti, za demokratizacijo izobraževalnega sistema in za problematizacijo dihotomije med védenjem in verovanjem, temveč spodbudi tudi procese diferenciacije in individualizacije v okviru religioznega diskurza (konfesionalizacija). Koncepte identitete v zgodnjem novem veku potemtakem zaznamuje izrazito nasprotje med krepitvijo osebnih identitet in mehanizmi kolektivizacije, kakršno propagirajo stanovske in druge korporativne elite. Protislovno razmerje med emancipacijsko samorefleksijo in veljavnostjo monopoliziranih, metafizično utemeljenih modelov sveta prežema literarna polja zgodnjega novega veka na vseh ravneh.

V *strukturnem* pogledu so literarna polja zgodnjega novega veka podvržena dinamiki, ki jo po eni strani usmerja razvoj tehnologije tiska, po drugi pa zgoraj omenjeni procesi individualizacije. Tisk ima neposreden vpliv zlasti na diferenciacijo, institucionalizacijo in profesionalizacijo posredni-

ških literarnih vlog – nove so denimo vloge tiskarjev, stavcev, knjigož-
 cev in založnikov. Na vseh omenjenih področjih (izdelava, distribucija in
 prodaja knjig) so opazni elementi komercializacije, s tem pa prvi obrisi
 literarnega trga. Po drugi strani se procesi individualizacije izraziteje kažejo
 v preoblikovanju vlog literarnih producentov in recipientov. Pesniški (oz.
 pisateljski) poklic postaja prototip novega razumevanja posameznikove
 svobode – ustrezno pa se spreminjajo tudi pričakovanja in ravnanja na
 strani publike. Spremembe napoveduje že Scaligerjeva vzporednica med
 dejanjema pesniške in božje kreacije (pesnik kot *alter deus*), v podobno
 smer je naravnana tudi baročna interpretacija antičnega pojma *ingenium*.
 Družbeni status literarnega avtorja nekatere poetike že utemeljujejo v in-
 dividualnih zmožnostih, izobrazbi in kompetencah – na ta način zariše tež-
 nja po emancipaciji pesniškega poklica (*poeta laureatus*) obrise družbenega
 reda, ki posameznikovega družbenega položaja ne povezuje več izključno
 z njegovim poreklom. Seveda pa tovrstne svobode ne gre precenjevati:
 avtorji in bralci (oz. poslušalci) svoje literarne kompetence praviloma še
 vedno funkcionalno podreajo ideološkim, vrednostnim in moral(istič)nim
 prepričanjem družbenih skupin, ki jim pripadajo.

Medij pisave doživi v zgodnjem novem veku tehnološko revolucijo: raz-
 voj tiska ima globoke in daljnosežne posledice na družbo v celoti, seveda
 pa še zlasti na organizacijo literarnih polj. Najprej se z ekonomičnostjo
 nove tehnologije pomnožijo vsi kognitivni in komunikacijski potenciali,
 imanentni že pisavi sami: vizualizacija, racionalizacija, dekontekstualizacija
 itd. Kot že omenjeno, ima tisk nadalje neposredne učinke na profesiona-
 lizacijo, diferenciacijo in institucionalizacijo literarnih vlog. Dostopnost,
 razširjenost in priljubljenost besedil postajajo ob tem pomembni dejavniki
 kanonizacije. Na preoblikovanje literarnih polj vpliva slednjič tudi dejstvo,
 da tehnologija tiska s svojo decentraliziranostjo odločilno prispeva k raz-
 pršenosti kolektivnih identitet, s tem pa k procesom individualizacije, ki so
 pogoj za izostritev pojma literarnosti.

Literarne konvencije prevzamejo v zgodnjem novem veku v primerjavi s
 srednjim vekom nekoliko izrazitejši profil. Spremembe so seveda neposre-
 dno povezane z novimi koncepti identitete, s strukturnimi spremembami
 literarnega polja in z razvojem tiska. Na tem ozadju pridobijo osrednji li-
 terarni tokovi – recepcija antičnih virov (humanistična in baročna drama),
 prilagajanje srednjeveških tradicij novoveški mentaliteti (duhovne igre,
 mojstri pevci, roman v prozi), konfesionalizacija (pamfleti, satira, cerkve-
 ne pesmi) in razvoj ljudskega izročila – novo estetsko utemeljitev. V luči
 novega tipa individualnosti in samorefleksije prevzame preplet tradicio-
 nalnih pojmov čustvene doživetosti (*movere*), verjetnosti oz. fikcionalnosti
 in metaforične rabe jezika ponekod že kar značaj razločevalne značilnosti

literarnega diskurza. Še izrazitejša je ta poteza v baročni razširitvi nabora literarnih konvencij, kamor zdaj sodijo: inovativno poigravanje z jezikovnim materialom (»alkimija jezika«), združevanje različnega, potujitev sorodnega, svobodna kombinatorika, preseganje zvrstnih omejitev, relativizacija pojma *mimesis* ipd. Seveda pa ima tudi tukaj – podobno kot v primeru individualizacije – svoboda literarnih inovacij svoje meje: estetski učinki literarnih besedil so praviloma vpeti v enoznačne ideološke okvirje družbeno sprejetih, večinoma metafizično utemeljenih modelov resničnosti.

Moderne družbe (1750–1950)

Koncepti identitete so v modernih družbah zaznamovani s procesom funkcionalne diferenciacije. Tradicionalni mehanizmi družbenega nadzora popustijo pod pritiskom doslej zapostavljenih političnih javnosti, stanovska hierarhija izgubi veljavo, temeljno organizacijsko načelo pa postane program družbene mobilnosti, kakršnega zagovarja meščanstvo. Ključne interesne sfere se osamosvojijo kot nehierarhično organizirani družbeni sistemi, ki pogosto razvijajo tudi značilne različice resničnosti (npr. znanost vs. religija). Posameznik ima dostop do raznovrstnih simbolnih redov, ne da bi bil ob tem zavezan obvezujočim metafizičnim, teološkim in ontološkim korespondencam. Dinamično se spreminjajoči nabor modelov resničnosti, ki jih je moderni subjekt primoran izoblikovati v svoji zavesti, da bi obdržal orientacijsko zmožnost v zapletenem družbenem okolju, ohranja eno samo točko legitimacije: lastno subjektiviteto. Diferencirano in pluralizirano družbeno okolje torej posameznika preusmeri k refleksiji o značilnostih lastne identitete. Idealiziran koncept samorefleksivne subjektivitete ne vzpostavi le samopodobe modernega človeka, temveč tudi pogoje za radikalno individualizacijo literarnega diskurza. Emfatični pojem subjekta postane na ta način izhodišče strukturne in funkcionalne reorganizacije literarnega polja.

Strukturne spremembe literarnih polj sledijo v modernih družbah dinamični funkcionalni diferenciaciji. Literarne vloge se ne preoblikujejo le v skladu z novim konceptom subjektivitete, temveč se prilagajajo tudi tržni logiki množičnih medijev in izoblikovanim literarnim konvencijam. Procesu diferenciacije, institucionalizacije in profesionalizacije so na tem področju izrazitejši kot kadarkoli doslej. Tradicionalnim vlogam literarnega avtorja se pridruži tip svobodnega umetnika (od tržno usmerjenih piscev do hipertrofiranega genija, zavezanega le aktu lastne ustvarjalnosti), ki svoje izdelke na literarnem trgu ponuja anonimni publiki. Publika je diferencirana in enako kot avtorji po eni strani zavezana idealiziranemu tipu subjektivitete (branje »visoke literature« kot »samouresničitev«), po

drugi pa tržnim mehanizmom popularne kulture (branje kot zabava in kratkočasje). Mehanizmi literarnega trga privedejo do podobne dinamike tudi na področjih proizvodnje, distribucije, založništva, trženja, prodaje, obdavčitve, subvencioniranja, oblikovanja, uprizarjanja, interpretacije, analize, vrednotenja in prevajanja literarnih besedil. Če k temu prištejemo še širjenje mreže javnih in zasebnih institucij (društva, knjižnice, šole, univerze, gledališča, kulturnopolitične ustanove itd.), ki imajo na tak ali drugačen način opravka s književnostjo, se v grobih obrisih pokaže podoba notranje razčlenjenega, zapletenega, dinamičnega in večplastnega literarnega polja. Organizacijski mehanizmi tega polja so v bistveno manjši meri, kot je bilo to značilno za predmoderne razmere, povezani z neliterarnimi interesnimi sferami, vendar še zdaleč ne moremo reči, da so od njih neodvisni. Značilen primer je denimo kanonizacija, na katero poleg literarnih kriterijev (slogovne in retorične prvine, fikcionalnost, večpomenskost itd.) pogosto odločilno vplivajo vsaj še politični, ekonomski, znanstveni, izobraževalni in medijski družbeni sistemi.

S stališča *medijskih tehnologij* moderne družbe najprej zaznamuje skokovit porast tiska, s katerim se t. i. Gutenbergova galaksija vzpostavi kot prevladujoče medijsko polje. Ob povečanju naklad knjižnih izdaj (posebno vlogo ima tukaj poceni žepni format), se pojavi tudi periodični tisk. Vpliv tega procesa na preoblikovanje literarnega polja je večplasten: a) okrepijo se kognitivni in komunikacijski mehanizmi, imanentni pisni kulturi (individualizacija, racionalizacija, dekontekstualizacija), b) vzpostavi se razlikovanje med visoko in popularno kulturo oz. literaturo, c) pojavi se tip ekstenzivnega branja v privatnem okolju, kar privede do individualizacije recepcijskih strategij, d) razvoj tržnih mehanizmov zmanjšuje odvisnost od finančnih, političnih in drugih elit. Privilegirani status pisne kulture, izhajajoč iz razvoja tiskarskih tehnologij, se tako kaže kot eden ključnih dejavnikov avtonomizacije modernih literarnih sistemov. V modernih družbah pa se ne širi le tisk, temveč tudi vpliv novih medijskih tehnologij. V povezavi z literarnim poljem je potrebno omeniti vsaj radio in film. Medtem ko prvi prenaša težišče izključno na akustično razsežnost literarnega diskurza in ob tem privede do nastanka nove literarne zvrsti (radijska igra), je vpliv drugega daljnosežnejši: a) film je pomemben dejavnik širjenja t. i. zabavne industrije, s čimer se spreminja odnos publike do kulturnih dobrin v celoti (t. i. »konzum«), b) filmska govorica (kadriranje, montaža, kot in gibanje kamere itd.) vpliva tudi na strategije literarne produkcije in recepcije in c) filmske predelave literarnih besedil imajo učinke na procese literarne kanonizacije.

Redefinicija *literarnih konvencij* je tudi v modernih družbah neposreden odraz sprememb na področjih osebnih in kolektivnih identitet, prestrukturu-

riranja literarnega polja in razvoja medijskih tehnologij. Šele emfatični koncept avtonomne subjektivitete, nov profil literarnih producentov oz. recipientov in samoregulacijski mehanizmi literarnega trga ustvarjajo pogoje za nastanek koncepta estetske avtonomije, tako značilnega za literarna polja v 19. in 20. stoletju. Globalni okvir tega procesa je vzpostavljen z logiko funkcionalne diferenciacije: samo v družbah, v katerih metafizično utemeljeni modeli resničnosti izgubljajo svojo občo veljavnost in jih nadomešča ireduktibilni pluralizem konkurenčnih razlag sveta, je konstruiranje svetov lahko utemeljeno v kreativnih potencialih posameznikove domišljije (konvencija fikcionalnosti) in so posameznikom dopuščene konstrukcije pomenov, neodvisne od logike konsenzualnosti (konvencija večpomenskosti). Z obema konvencijama pridobi literarno polje identiteto, ki je podlaga osvobajanja od instrumentalne navezanosti na ideološke, politične, religiozne in druge diskurze. Vendar je koncept estetske avtonomije utopičen, kolikor izhaja iz predpostavke o popolni odsotnosti pragmatičnih funkcij v literarnem diskurzu. Vzpostavljanje fikcionalnih in večpomenskih prostorov je namreč v svojem jedru pragmatično: prispeva k ohranjanju kognitivne fleksibilnosti, nujne za ohranjanje orientacijskih zmožnosti v zapletenem, dinamičnem in diferenciranem družbenem okolju.

Družbe pozne moderne (1950–)

Koncepti identitete so v družbah pozne moderne še vedno v znamenju funkcionalne diferenciacije, vendar so spremembe v primerjavi s klasično moderno očitne. Po eni strani postane družbeno okolje – predvsem po zaslugi novih medijskih tehnologij – neprimerno bolj razčlenjeno in fragmentirano, po drugi pa tradicionalni mehanizmi družbene integracije izgubljajo svojo moč. Na ta način so hkrati s pomnožitvijo medijsko proizvedenih resničnosti oslABLJENE tiste silnice, ki so modernemu subjektu olajšale vzpostavljanje koherentne biografije in identitete: trg delovne sile je vse manj standardiziran in vse bolj fleksibilen, lojalnost političnim strankam ne igra več posebne vloge, strukture socialne države se pogosto umikajo liberalni logiki kapitalskega trga, enovit pravni red prehaja v fazo transnacionalnega pravnega pluralizma, tradicionalne veroizpovedi konkurirajo globalni verski ponudbi in novodobni religioznosti, v zasebni sferi patriarhalne vzorce nadomeščajo nove delitve vlog in nekonvencionalne (zunaj)zakonske skupnosti itd. Posameznik se na tovrstno kompleksnost odziva na različne načine: a) kljub skorajda neobvladljivi razpršenosti simbolnih redov vztraja pri modernističnem konceptu koherentne identitete (t. i. »patchwork identity«), b) umika se v zasebnost in odpoveduje obvladovanju razdrobljenih

resničnosti, c) izhod iz zapletenosti išče v privilegiranju enega samega identifikacijskega vzorca (fundamentalizem), d) opušča težnjo po koherenci in se nekritično prilagaja modnim smernicam. Različnost teh strategij se odraža tudi v različnih tipih literarne komunikacije.

Družbene strukture se v pozni moderni preoblikujejo v luči novih konceptov identitete in novih medijskih tehnologij. Tradicionalistično usmerjen tip »skrpane samopodobe« razume literarno produkcijo in recepcijo kot instrument »samouresničitve« (tj. kot uravnoteženo sintezo razumskih, čustvenih in etičnih potencialov avtonomnega subjekta), le da ta pojem – enako kot moderna subjektiviteta nasploh – zdaj izgublja svojo emfatično razsežnost. Podobna »degradacija« literarnih vlog je opazna tudi v kontekstu vzpona novih medijev in s tem popularne kulture. Množična industrija zabave in kratkočasja je vzpostavljena kot prevladujoča kulturna paradigma, ki kanonizirano literaturo izriva na obrobje družbenega prostora in od njenih nosilcev zahteva nove legitimacijske strategije. V postmodernih literarnih poljih se torej spremeni osnovna struktura vrednostnih hierarhij, pri tem pa sčasoma postane problematično tudi hierarhično razmerje med uradnim in neuradnim kanonom samo. V obeh primerih so procesi kanonizacije v družbah pozne moderne zavezani logiki delovanja množičnih medijev. Ta ugotovitev pravzaprav ne velja le za vrednotenje literarnih pojavov, temveč za celoten nabor družbenih vlog in institucij v literarnih poljih.

Mediji so ključen dejavnik prehoda od modernih k postmodernim družbam. Tehnologija tiska se sicer še vedno razvija, vendar ji avdiovizualne tehnologije odvzemajo položaj vodilnega medija. Status literarnega polja, neposredno zavezanega mediju pisave, se že v tem pogledu neizogibno spremeni. Med mediji, ki v največji meri prevzemajo, nadomeščajo, slabijo, dopolnjujejo ali preoblikujejo funkcije literarnega polja, je ob radiu in filmu potrebno omeniti predvsem še televizijo, medmrežje in virtualne svetove zabavne elektronike. Učinki teh medijev so globalne narave: novi tipi komunikacijske logike, ki se z njimi vzpostavljajo, imajo neposreden vpliv na mehanizme družbenega konstruiranja resničnosti, spreminja pa se – kot že omenjeno – tudi tehnika vizualizacije in dojetanje pisne kulture. Novi mediji po eni strani privedejo do radikalne razdrobljenosti sveta, po drugi pa krepijo procese medkulturne in transnacionalne družbene integracije. Medializacija postmoderne družbe se naposled kaže tudi v brisanju meje med resničnostjo in fikcijo. Avdiovizualne tehnologije ne omogočajo le konstruiranja svetov, katerih recepcija zahteva podobno kompleksnost zaznavnih oz. spoznavnih procesov kot orientacija v siceršnjem okolju, temveč mejo med medijskimi izdelki z resničnostno funkcijo (informativne, dokumentarne, družbenokritične oddaje) in fiktivnimi zvrstmi pogosto brišejo

tudi v konceptualnem pogledu. Spremenjena ontologija fikcije se seveda že dotika problematike, ki je bistvena tudi za delovanje literarnega polja.

Literarne konvencije se v pozni moderni odzivajo na spremenjene koncepte identitete in na medializacijo družbenega prostora. Fikcionalnost in večpomenskost, ki sta še vedno podlaga literarne komunikacije, torej v razmerah razpršenih simbolnih redov in ontološke nestabilnosti modelov sveta prevzemata nove funkcije. Temeljna značilnost teh procesov se kaže v stopnjevanju dekontekstualizacije: literarni postopki, ki so v času tradicionalne moderne sicer že širili komunikacijski prostor, vendar le v okviru koherentne in avtonomne literarne fikcije, zdaj pogosto prevzamejo vlogo globalne komunikacijske strategije, s katero sintaktična in semantična urejenost besedil postaneta način organizacije razsrediščene sveta. Metafikcijski postopki medbesedilnosti, protislovja, permutacije, naključja, diskontinuitete, odprtosti, udeležbe, samorefleksivnosti, ekscesa ipd. ne izostrijo le zavesti o poljubnosti sleherne kontekstualizacije, temveč problematizirajo tako fikcionalno razsežnost literature, kot tudi ontološki status resničnosti. Metafikcija je torej s spodbujanjem vpogledov v skonstruiranost sveta tipičen odziv pozne moderne na nestabilno razmerje med fiktivnimi in ontološkimi resničnostmi.

Sklep

Članek je prispevek k aktualni razpravi o perspektivah literarnega zgodovinskega. Najti skuša ravnotežje med obvladovanjem raznovrstnosti svojega predmetnega področja in ohranjanjem diferenciranosti literarnozgodovinskih paradigem (oziroma z njo povezane kompleksnosti literarnega polja). Po tej poti oblikuje model, ki posamezne pojave opiše iz štirih zornih kotov (teorija kulture, sociologija, medijska teorija, literarna teorija), rezultate teh opisov (koncepti identitete, družbene strukture, mediji in literarne konvencije) pa definira z vidika njihovih vzajemnih razmerij. Uporabnost modela je ponazorjena s skicami štirih obdobj v evropski literarni zgodovini – srednjega veka, zgodnjega novega veka, moderne in pozne moderne.

Evropski kulturni prostor je od 12. stoletja dalje v znamenju bolj ali manj kontinuiranega stopnjevanja diferenciranosti, dinamičnosti, kompleksnosti in mobilnosti družbenih struktur in kulturnih tradicij. Najprej se zdi, da je ta način ustvarjena tudi podlaga za kontinuirane spremembe na paradigmatičnih ravneh literarnega polja, vendar podrobnejši pogled pokaže, da izkazujejo ti procesi lastno dinamiko, odvisno tudi od logike njihovih vzajemnih razmerij. Šele ta logika vzpostavi specifičen tip organiziranosti in avtonomije literarnega polja, ki je odvisen od prepleta naslednjih dejav-

nikov: stopnje individualizacije, izoblikovanosti literarnih vlog in institucij, položaja pisne kulture in selektivnosti literarnih konvencij. Na najsplošnejši ravni lahko ob primerjavi obravnavanih obdobj ugotovimo, da je avtonomija literarnega polja najmanj izrazita v srednjem veku (prevladujoča težnja po utrjevanju kolektivnih identitet, neizrazite literarne vloge in institucije, obroben položaj pisne kulture, pragmatičnost literarnih konvencij), nekoliko izrazitejša v zgodnjem novem veku (napetosti med krepitvijo osebnih identitet in mehanizmi kolektivizacije, nasprotja med diferenciacijo in instrumentalizacijo družbenih vlog, vzpon pisne kulture, širok nabor literarnih konvencij), najizrazitejša v moderni (emfatični pojem subjekta, formiranje literarnega trga na podlagi distinkcije kanonizirana / popularna kultura, prevladujoč položaj pisne kulture, selektivnost literarnih konvencij fikcionalnosti in večpomenskosti), spet oslABLJENA pa v pozni moderni (»skrpane identitete«, nestabilnost vrednostnih hierarhij, vodilna vloga novih medijev, omejena selektivnost konvencije fikcionalnosti).

OPOMBE

¹ Podrobno to problematiko obravnava M. Dovič (*Sistemske in empirične obravnave literature*), v kontekstu splošnih sprememb literarne vede pa T. Virk (*Primerjalna književnost na prelomu tisočletja*). Prim. tudi D. Kos, »Literarna zgodovina« 75-79.

² Pojem »dejstvo« se v tem kontekstu nanaša na tiste elemente kolektivnega vedenja, ki jih relevantna znanstvena skupnost v družbenem, logičnem in pragmatičnem smislu sprejema kot stabilne strukture (prim. npr. P. Kruse, »Stabilität«, 38; S. J. Schmidt, *Kognitive* 135).

³ Prim. A. Nassehi, »Die Zeit« 49, M. Dovič, *Sistemske obravnave* 170-184.

⁴ O razponu slovenske literarnozgodovinske misli priča monografija *Kako pisati literarno zgodovino danes* (2003, angleška različica, *Writing Literary History*, 2006). Tam je objavljena tudi bibliografija izbranih spisov o (slovenski) literarni zgodovini.

⁵ O pripovednih vidikih zgodovinopisja prim. tudi L. Kralj, »Literarna zgodovina« in M. Štuhec, »Naratološki vidiki«.

⁶ Teoretična podlaga tega modela je obravnavana v D. Kos, »Literarna zgodovina«.

⁷ Družbene vloge v literarnem sistemu podrobno razčlenjuje G. Rusch, »Literatur« 324.

⁸ Prim. npr. R. Lüdeke, E. Greder, *Intermedium Literatur*.

⁹ Prim. R. A. Zwaan, *Literary Comprehension*, B. Smith, *Belief and Resistance*.

¹⁰ Upoštevanje hermenevitične perspektive in poskus obvladovanja kompleksnosti sta v funkciji približevanja literarne zgodovine pričakovanjem potencialnih bralcev. O tem prim. D. Dolinar, »Literarna zgodovina«.

LITERATURA

Bourdieu, Pierre. *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Prevod Susan Emanuel. Stanford: Stanford University Press, 2000.

Dolinar, Darko; Juvan, Marko (ur.). *Kako pisati literarno zgodovino danes?* Ljubljana: ZRC SAZU, 2003.

- Dolinar, Darko. *Hermenentika in literarna veda*. Ljubljana: DZS, 1991
- . »Literarna zgodovina in njeni bralci.« *Kako pisati literarno zgodovino danes?* Ur. Darko Dolinar in Marko Juvan. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003. 123–138.
- Dović, Marijan. »Pisanje literarnih zgodovin in empirična literarna znanost.« *Kako pisati literarno zgodovino danes?* Ur. Darko Dolinar in Marko Juvan. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003. 193–209.
- . *Sistemske in empirične obravnave literature*. Ljubljana: Založba ZRC, 2004.
- . *Slovenski pisatelji: razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, 2007.
- . »Zgodnje literarne reprezentacije nacionalne zgodovine in 'slovenski kulturni sindrom.'« *Primerjalna književnost*. 30. Posebna številka (2007): 71–90.
- Even-Zohar, Itamar. *Papers in Culture Research*. Tel Aviv: The Porter Chair of Semiotics, Tel Aviv University, 2005.
- . *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv: Porter Institute, 1978.
- . *Po/system Studies*. Durham: Duke University Press, 1990.
- Heydebrand, Renate von; Pfau, Dieter, Schönert, Jörg idr. *Zur theoretischen Grundlegung einer Sozialgeschichte der Literatur: ein struktural-funktionaler Entwurf*. Tübingen: Niemeyer, 1988.
- Hladnik, Miran. »Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje.« *Jezik in slovstvo*. 40.7 (1994/95): 243–254.
- . »Evropa in Amerika pa slovenska literarna veda.« *XXXI Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. Marina Orožen Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1995. 111–121.
- . »Količinske in empirične raziskave literature.« *Slavistična revija*. 43.3 (1995): 319–40.
- Juvan, Marko. *Literarna veda v rekonstrukciji: uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: Literatura, 2006.
- . »O usodi 'velikega' žanra.« *Kako pisati literarno zgodovino danes?* Ur. Darko Dolinar in Marko Juvan. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003. 17–49.
- . »Towards a history of intertextuality in literary and culture studies.« *CLCWeb (Edmont)*. 10.3 (2008). <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol10/iss3/1/>.
- Kos, Dejan. »Literarna zgodovina med narativnostjo in interdisciplinarnostjo.« *Primerjalna književnost*. 31.1 (2008): 75–100.
- . *System- und Sozialtheorie als Komponenten empirischer Literaturwissenschaft*. Siegen: Lumis Schriften, 2000.
- Kralj, Lado. »Literarna zgodovina: bolj fikcija kot znanost.« *Kako pisati literarno zgodovino danes?* Ur. Darko Dolinar in Marko Juvan. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003. 61–70.
- Kruse, Peter. »Stabilität - Instabilität - Multistabilität. Selbstorganisation und Selbstreferentialität in kognitiven Systemen.« *DELFIN XI*, Frankfurt: Suhrkamp, 1988. 35–57.
- Lüdeke, Roger; Greber, Erika. *Intermedium Literatur. Beiträge zu einer Medientheorie der Literaturwissenschaft*. Göttingen: Wallstein, 2004.
- Luhmann, Niklas. *Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt./M.: Suhrkamp, 1984.
- Nassehi, Armin. »Die Zeit des Textes. Zum Verhältnis von Kommunikation und Text. Systemtheorie und Hermeneutik. Ur. Henk de Berg in Matthias Prangel. Tübingen: Francke Verlag, 1997. 47–68.
- Parsons, Talcott. *The System of Modern Societies*. Engelwood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1971.
- Perenič, Urška. *Konstrukcija nacionalnega literarnega sistema z vidika empirične sistemske teorije: kulturno-politična društva in čitalnice. Doktorska disertacija*. Ljubljana: FF, 2008.
- . »Perspektive empirične sistemske teorije z vidika mlajše generacije – doslednost, odprtost, zanesljivost.« *Primerjalna književnost*. 31.2 (2008): 113–135.

- Plumpe, Gerhard. *Epochen moderner Literatur. Ein systemtheoretischer Entwurf*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1995.
- Rusch, Gebhard. *Erkenntnis, Wissenschaft, Geschichte: von einem konstruktivistischen Standpunkt*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1987.
- — —. »Literatur in der Gesellschaft.« *Literaturwissenschaft und Systemtheorie*. Ur. Siegfried J. Schmidt. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993. 170–193.
- — —. *Systemtheorien in der germanistischen Literaturgeschichtsschreibung*. Siegen: LUMIS-Schriften Bd. 38., 1994.
- Schmidt, Siegfried J. »On writing histories of literature. Some remarks from a constructivist point of view.« *Poetics* 14.3–4 (1985): 279–303.
- — —. *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1989.
- Schwanitz, Dietrich. *Systemtheorie und Literatur: ein neues Paradigma*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1990.
- Smith, Barbara. *Belief and Resistance: Dynamics of Contemporary Intellectual Controversy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.
- Štuhec, Miran. »Naratološki vidik sodobnega slovenskega zgodovinopisja.« *Razprave, Razpr. filol. lit. vede, SAZU*, 1997. 211–226.
- Virk, Tomo. »Comparative literature versus comparative cultural studies.« *CLCWeb (Edmont)*. Online ed., 5.4, (2003), 12 str.
- Virk, Tomo. »Aporije literarne zgodovine danes.« *Slavistična revija* 54.4 (2006): 811–831.
- — —. *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: kritični pregled*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2007.
- Werber, Niels. *Die Geopolitik der Literatur. Eine Vermessung der medialen Weltraumordnung*. München, Carl Hanser, 2007..
- — —. *Literatur als System. Zur Ausdifferenzierung literarischer Kommunikation*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1992
- Zwaan, Rolf A. *Literary Comprehension: A Cognitive Approach*. Amsterdam in Philadelphia, John Benjamin, 1993 .

Literary History and the Concept of Literary Field

Keywords: sociology of literature / literary history / literary system / literary field / literature and media / literary conventions

The article is a contribution to the current debate on the prospects of literary history. It seeks a balance between control over the diversity of its subject area and preservation of various literary historical paradigms (and the complexity of the literary field arising from this diversity). It proposes a model that describes individual phenomena from four different viewpoints (cultural studies, sociology, media theory, and literary theory), and it defines the results of these descriptions (concepts of identity, social structures, media, and literary conventions) with regard to their interrelatedness. The applicability of the model is exemplified through sketches of

four periods from European literary history: the Middle Ages, the early modern period, modernism, and late modernism.

Since the twelfth century, European cultural space has been marked by continuing intensification of the diversity, dynamism, complexity, and mobility of social structures and cultural traditions. At first sight it seems that the basis for the continuing changes in the paradigmatic levels of the literary field is created in a similar way. However, closer analysis shows that these processes have their own dynamics, dependent on the logic of their interrelatedness. It is this logic that shapes the typical organization and autonomy of the literary field, which are dependent on the interplay of the following factors: the degree of individualization, the formation of literary roles and institutions, the situation of written culture, and the selectivity of literary conventions. At the most general level, a comparison of the periods presented shows that the autonomy of the literary field was the weakest in the Middle Ages (due to the predominant tendency towards the formation of collective identities, weak literary roles and institutions, the marginal situation of written culture, and the pragmatic nature of literary conventions). It was slightly stronger in the early modern period (due to tensions between the strengthening of personal identities and the mechanisms of collectivization, the rise of written culture, and a wide range of literary conventions), the strongest in modernism (due to the emphatic concept of the subject, the formation of the literary market on the basis of the distinction between canonized and popular culture, the predominant status of written culture, and the selectivity of literary conventions of fictionality and polysemy), and it weakened again in postmodernism (due to “patchwork identities,” the instability of value hierarchies, the leading role of the new media, and limited selectivity of the convention of fictionality).

Maj 2009